

Å gå seg vill i en ordbok: *seg* og *V+seg* i tospråklige ordbøker

Aurelija Griškevičienė & Sturla Berg-Olsen

In this article we discuss the treatment of the reflexive pronoun *seg* and constructions containing verbs and *seg* in bilingual dictionaries with Norwegian as source language. We argue that the structure of the target language must play a key role when the lexicographer decides how to present the source language material. We propose a typology of constructions with verbs and *seg*, which serves as a basis for the treatment of these constructions in the Norwegian-Lithuanian Dictionary.

1. Innledning

Forfattere av tospråklige ordbøker må nødvendigvis ta en stor mengde prinsipielle valg når det gjelder hvordan grammatiske konstruksjoner i kilde-språket skal gjengis i målspråket. Her vil vi rette søkelyset mot hvordan konstruksjoner med verb og refleksivt pronomen i ordbøker med norsk som kilde-språk kan behandles. Vi ser først på selve pronomenet før vi analyserer verbkonstruksjoner med refleksivt pronomen i norsk og presenterer en enkel typologi for disse. Typologien kan etter vårt syn brukes som rettesnor for hvordan konstruksjonene presenteres i tospråklige ordbøker. Vi viser hvordan dette er gjort i *Norsk-litauisk ordbok* (NLO) og argumenterer for at dette systemet er konsekvent og velmotivert. Selv om vårt utgangspunkt er tospråklige ordbøker fra norsk, har diskusjonen og konklusjonene etter alt å dømme overføringsverdi til de andre skandinaviske språkene.

1.1. Prosjektet *Norsk-litauisk ordbok*

NLO er et samarbeidsprosjekt mellom leksikografer tilknyttet universitetene i Vilnius og Oslo, men prosjektledelsen holder til ved Senter for skandinaviske studier ved universitetet i Vilnius. Arbeidet med ordboka har foregått med varierende intensitet siden 2005, og hele ordboka er per i dag grov-

redigert. Det gjenstår en del kvalitetssikring før boka er publiseringsklar. Ordboka har ca. 48 000 norske oppslagsord med litauiske ekvivalenter. NLO er beregnet på brukere både med norsk og litauisk som morsmål; den er altså en bidireksjonell ordbok i Svenséns (2004:22) forstand. Ordboksmanuset foreligger i XML, og boka vil kunne publiseres både på papir og i elektronisk form.

NLO er utarbeidet med materiale fra Valerij Berkovs *Stor norsk-russisk ordbok* (SNRO) som utgangspunkt, men lemmalista fra SNRO er betraktelig redusert, og det er også gjort mange andre endringer og tilpasninger motivert av skiftet av målspråk og fordi NLO-redaksjonen på mange punkter har ønsket å ta andre valg enn Berkov. For mer informasjon om prosjektet og tilpasninger av den arvede strukturen fra SNRO se Griškevičienė & Berg-Olsen (2012) og Griškevičienė (2014).

1.2. Begreper

Vi avgrensner oss til her til behandlinga av *refleksive verb* i tospråklige ordbøker, dvs. konstruksjoner som består av et verb og et (selvstendig) refleksivt pronomen, f.eks. *kalle seg*. I norsk og andre skandinaviske språk finner man ved siden av de refleksive verbene også *s-verb*, som synkront sett består av et grunnverb og en refleksiv endelse. Diakront er *s-verbene* helt parallelle med de refleksive verbene, ettersom den refleksive endelsen er en erodert form av det refleksive pronomenet *sik* (akkusativ) eller *sér* (dativ). I moderne norsk varierer forholdet mellom refleksive verb og *s-verb* med samme grunnverb; av og til er de leksikalisert i ulike betydninger (f.eks. *spørre seg* versus *spørres*), av og til har de mer eller mindre overlappende betydning (f.eks. *skille seg* versus *skilles*).

Norsk referansegrammatikk (Faarlund, Lie & Vannebo 1997:340) bruker termen *refleksivt pronomen* bare om pronomenet *seg*. Særlig i et skandinavisk-baltisk kontrastivt perspektiv er det likevel viktig å presisere at det refleksive pronomenet i norsk realiseres likt med de personlige pronomenene når antesedenten er i første eller andre person: *hun/han/de skynder seg*, men *jeg skynder meg*, *du skynder deg* osv. Dette er annerledes f.eks. i litauisk, der det refleksive elementet forblir det samme uansett hva antesedenten er.

1.3. *Seg* i enspråklige og tospråklige norske ordbøker

Hvis vi ser bort fra de store, vitenskapelige ordboksverkene, behandler enspråklige norske ordbøker pronomenet *seg* forholdsvis overflatisk. Både *Bokmålsordboka*, *Nynorskordboka* og *Norsk ordbok med 1000 illustrasjoner* opererer med to betydningsnumre: 1) *seg* brukt i tilknytning til et verb og 2) *seg* brukt i preposisjonsuttrykk, f.eks. *gjøre mye av seg*, *noe for seg (selv)* og *være fra seg (av sinne)*. En slik behandling kan fint forsvares i ordbøker beregnet på morsmålsbrukere. De akademiske ordbøkene *Norsk riksmålsordbok* og *Norsk Ordbok* gir til gjengjeld svært detaljerte og uttømmende beskrivelser av *seg*, basert dels på syntaktiske, dels semantiske kriterier.

Det er ikke gitt at betydningsinndelinga i de enspråklige ordbøkene egner *seg* for overføring til tospråklige ordbøker. I en tospråklig ordbok bør betydningsinndelinga heller være slik at den hjelper brukerne til å finne det uttrykket i målspråket som best svarer til et visst kildepråklig uttrykk (Svensén 2004:336). Forhold i det aktuelle målspråket må altså tas med i betraktning når man velger hvordan betydningsstrukturen skal være. Dette ser vi f.eks. i Kunnskapsforlagets *Stor engelsk ordbok*, som opererer med to betydninger av *seg*: 1) (som refleksivt objekt) *herself, himself, itself, oneself, themselves*; 2) (etter preposisjon) *her, him, it, one, them*. I SNRO er ikke artikkelen **seg** delt inn i betydninger, men det er gitt en mengde eksempler som viser at norske verb med *seg* på russisk dels tilsvare verb + refleksivt pronomen, dels refleksivt verb, dels andre konstruksjoner. To tredjedeler av artikkelen i SNRO tar for *seg* uttrykk med preposisjon + *seg*, som *av seg (selv)*, *i og for seg* osv.

I NLO er det primært forhold i litauisk som dikterer strukturen i *seg*-artikkelen. Vi ser av eksemplene i ordboksartikkelen, som er gjengitt nedenfor, at betydning 1 omfatter tilfeller der litauisk har refleksive verb (med det refleksive elementet *-si-* inkorporert), mens norsk *seg* i eksemplene under betydning 2 gjerne gjengis med det litauiske refleksive pronomenet (genitiv *savęs*, dativ *sau*, akkusativ *save*, instrumentalis *savimi*).

seg I pron refl 1. (som refl. objekt i tilknytning til verb) ▶ *hun vasker seg* ji prausiasi; *han skjøt seg* jis nusišovė; *hun satte seg* ji atsisėdo; *han la seg* jis atsigulė [...] **2.** (i preposisjonsuttrykk) *savęs*; *sáu*; *savė*;

savimì ▶ *de synes ikke synd på seg selv* jiems savęs negaila; *han behóldt bóka for seg selv* jis pasiliko tą knyga sau; *han tènker bære på seg selv* jis galvoja tik apie save; *han er fornóyd med seg selv* jis patenkintas savimi [...]

1.4. Refleksive verb i SNRO

SNRO er en omfangsrik og utførlig ordbok med mange originale leksikografiske løsninger og eksempler på hvordan man kan presentere forskjellig informasjon i en ordbok, jf. omtalen i Nettet & Trosterud (2005). Når det gjelder presentasjon av refleksive verb, er det ikke gitt noen eksplisitte kriterier i innledningen av ordboka. Refleksive verb blir presentert på forskjellige måter og på ulike nivåer i ordboksartiklene, og i noen tilfeller er det bare små forskjeller mellom ulike presentasjonsmåter, f.eks. ved at det er brukt forskjellig skriftformatering. Vi kan finne de følgende ti forskjellige presentasjonsmåtene for refleksive verb i SNRO:

- 1) Når det refleksive verbet bare brukes med *seg*, kan *seg* presenteres som en del av lemmaet:¹

forlóve seg v1 **1** (*avtale ekteskap*) обруч|а́ться/-и́ться (*med – c T*) **2**
(*love for me*) сли́шком мно́го обеща́ть/=

- 2) Når *seg* er inkludert i lemmaet, kan det være skilt ut med fet skrift:

ómrømme seg v1 размышля́ть, разду́мывать

- 3) Når det refleksive verbet bare brukes med *seg*, kan *seg* være lagt inn etter lemmaet og den grammatiske koden:

skàmme II v1: ~ *seg* (*over*) стыди́ться (*P*)

- 4) Også når *seg* blir presentert etter lemmaet og den grammatiske koden, kan det være skilt ut med fet skrift:

kjåppe v1: ~ **seg** разг. торопи́ться/по-, спеши́ть/по-

¹ Artiklene fra SNRO gjengis ikke i sin helhet; informasjon som ikke er relevant for diskusjonen, er utelatt.

- 5) Når verbet brukes både med og uten det refleksive pronomenet *seg*, kan formen med *seg* være presentert som en separat betydning markert med markøren *refl.*, som i betydning 3 av **identifisere**:

identifiserle v2 **1** (*påvise identitet*) [...] **2** (*kjenne igjen*) [...] **3 refl.**:
~e *seg med* отождеств|лять/-ить себя с кем-л.

- 6) Den refleksive formen kan presenteres på betydningsnivå uten noen markør om refleksiv bruk, som i betydning 1 i av **utspille**:

utspillle v2 **1**: ~les, ~le *seg* разыгр|ываться/-аться, проис-
ходить/произойти [...] **2 idr.** [...] **3 teater** [...]

- 7) Når den refleksive formen presenteres på betydningsnivå, kan det refleksive pronomenet *seg* i tillegg framheves med fet skrift, som i betydning 3 av **forestille**:

forestille v2 **1** (*presentere*) [...] **2** (*vise*) [...] **3**: ~ **seg**
пред|ставлять/-ста́вить себе́, вообра|жать/-зítь

- 8) Når verbet brukes både med og uten det refleksive pronomenet *seg*, kan formen med *seg* være presentert som en separat del av artikkelen, som i andre del av artikkelen **oppføre**:²

oppførle v2 ① vt **1** (*bygge*) [...] **2** (*anføre*) [...] **3** (*fremføre*) [...] ②
~e *seg* вести́ себя́

- 9) Når verbet brukes både med og uten det refleksive pronomenet *seg*, kan formen med *seg* være presentert som et sublemma i slutten av artikkelen:

tènke v2 **1** [...] **6**: dét kan ~s [...]; ~ **seg** 1) (*ha planer om*) [...] 2)
(*forestille seg; anta*) [...] 3): jeg kúnne godt tènke meg å gå på kíno

- 10) Refleksive verb kan også være angitt som vanlige brukseksempler:

ánspenne v2 нап|рягать/нап|рячь; [...] ~e *seg* нап|рягаться/↑ся

² I SNRO deles artiklene i mindre enheter når verb har både transitiv og intransitiv eller refleksiv bruk og når man vil skille ut flere betydningsgrupper av preposisjoner eller adverb (f.eks. tids- og stedsbetydninger).

2. Forslag til typologi for refleksive verb og presentasjon av refleksive verb i NLO

2.1. Leksikalisert bruk

Det kan diskuteres hvor mange presentasjonsmåter av refleksive verb man trenger i en og samme ordbok, men ti måter er neppe nødvendig. En måte å sortere refleksive verb på er å analysere om forbindelsen V+*seg* utgjør en leksikalisert enhet, eller om man kan erstatte *seg* med et annet objekt uten at verbet endrer betydning. Det finnes flere typer leksikaliserte forbindelser med *seg*; vi finner det hensiktsmessig å operere med de tre følgende typene.

2.1.1. Verb leksikalisert med obligatorisk *seg*

I noen verbforbindelser med *seg* er *seg* obligatorisk, dvs. at verbet alltid brukes med *seg*, f.eks.: *forsove seg*, *late seg*, *skamme seg*. Slike verb presenteres på fire forskjellige måter i SNRO (punkt 1, 2, 3 og 4 i del 1.4.). I NLO velger vi å presentere dem med *seg* inkludert i lemmaet fordi denne måten trolig er klarest for brukeren:

ómbestemme seg v apsigalvóti

2.1.2. Verb leksikalisert med *seg*, men brukt også i andre konstruksjoner med annen betydning

Verbet kan ha én betydning når det utgjør en leksikalisert enhet med *seg*, mens det har en annen betydning når det brukes med andre objekter eller er intransitivt, f.eks: *hun reiser seg* ~ *hun reiser*, *Jens isolerer seg* ~ *Jens isolerer leiligheta*, *de drakk seg utørste* ~ *de drakk (brennevin)*, *han oppfører seg bra* ~ *han oppfører et verk*. I SNRO presenteres slike refleksive verb på fem forskjellige måter (punkt 5, 6, 7, 8 og 9 i del 1.4.). I NLO velger vi å presentere den refleksive formen i en separat del av artikkelen (del B i artikkelen **orientere**, vist nedenfor) fordi det er en bekvem måte å gjenspeile verbets semantiske struktur på når den refleksive formen har flere betydninger:

orientére v2 **A.** (vt) **1.** (anbringe) nukreĩpti, orientúoti ▶ *hùsene er orientért nord-sør* namai orientuoti iš šiaurės į pietus; *prk. en liberált orientért avís* liberalios pakraipos {orientacijos} laikraštis **2.** (opplyse) supažindinti, informúoti ▶ *han vil orientére oss om sáken* jis supažindins mus su reikalu {papasakos mums apie reikalą} **3.** *idr. užsiĩmti orientávimosi spõrtu*; **B.** **orientére seg** (vr) **1.** (*finne retningen*) orientúotis (*vietovėje*) **2.** (*sette inn i*) gáudytis, orientúotis ▶ *orientére seg i en ny vitenskap* gaudytis {orientuotis} naujajame moksle

2.1.3. Verb leksikalisert med *seg* og partikkel

Noen refleksive verb er leksikalisert når de brukes med en bestemt partikkel, dvs. at refleksivt verb og partikkel utgjør en fast forbindelse som har en bestemt betydning, f.eks.: *hun så seg om* ≠ *hun så seg*, *han fant seg i det* ≠ *han fant seg*, *de arbeidet seg opp* ~ **de arbeidet seg*. I SNRO blir slike forbindelser presentert enten i separate artikkelenheter (f.eks. tredje del av artikkelen **se**) eller som sublemma (f.eks. i artikkelen **finne**):

se v [...] ③ **se seg:** [...]; **se seg om** 1) осмóтрéться; 2) освóиться

finne IV v [...] □ ~ **seg i noe** терпéть/с-, по-; мирíться, примирíяться/-йтíсья с чем-л.

I NLO velger vi konsekvent å angi slike refleksive uttrykk i separate artikkelenheter merket *vr*, som i del B her:

ègle vI **A.** (vt) (su)kĩršinti, (su)érzinti, (su)kùrstyti, (iš)provokúoti ▶ *ègle (noen) opp* sukiršinti, išprovokuoti (*kq*); **B.** **ègle seg** (vr) ◆ **ègle seg innpå** *noen* kabinétis, priekabiáuti (*prie ko*)

2.2. Ikke-leksikalisert bruk

Når det gjelder ikke-leksikaliserte tilfeller av V+*seg*, kan vi skille ut to hovedtyper, som vi diskuterer hver for seg nedenfor.

2.2.1. Ikke-leksikalisert bruk med verb som brukes med samme betydning også i andre konstruksjoner

Den første typen inneholder verb som også brukes intransitivt eller med andre objekter, og da med samme betydning som i konstruksjonen med *seg*. Noen eksempler på dette er *hun vasker seg* ~ *hun vasker (mannen sin)*, *de la seg* ~ *de la ungene* og *de sminket seg* ~ *de sminket hverandre*. Igjen ser vi at SNRO bruker flere ulike presentasjonsmåter, for **kjemme** er f.eks. den refleksive bruken skilt ut i en egen artikkeldel:

kjømme II v1 ① vt **1** [...] **2** [...] ② ~ **seg** расчѣс|ываться/-аться; причѣсываться/↑

I NLO gis informasjon om den refleksive bruken i disse tilfellene som vanlige brukseksempler:

kjømme II v1 // *kjømte, kjemt* **1.** (gre) šukúoti ▶ *kjømme háret* šukuoti plaukus; *kjømme seg* šukuotis [...]

2.2.2 Ikke-leksikalisert brukt der *seg* uttrykker benefaktiv eller malefaktiv

En annen type ikke-leksikalisert konstruksjon av typen V+*seg* har vi når *seg* uttrykker en benefaktiv (en som verbhandlingen er til fordel for) eller malefaktiv (en som verbhandlingen er til ulempe for). I SNRO kan man f.eks. finne eksempler på dette angitt i en egen betydningsbolk:

ópptjene v2 **1** (*skaffe seg rett til*) [...] **2:** ~ **seg** en stor fòrmue нажить большóе состоя́ние

I den grad bruk av *seg* for benefaktiver og malefaktiver gis i NLO, står også disse som alminnelige brukseksempler:

ópptjene v2 užsidirbti, užsitarnáuti ▶ *ópptjene álderstillegg* užsidirbti {užsitarnáuti} priedą už darbo stažą; *ópptjene fòrskudd* atidirbti už avansą; *ópptjene seg en stor fòrmue* susikrauti didelį tur tą

3. Konklusjon

Vi har sett at behandlinga både av det refleksive pronomenet *seg* og verbforbindelser med *seg* er grunnleggende forskjellig i enspråklige ordbøker beregnet på morsmålstalere og tospråklige ordbøker som skal kunne brukes av talere av begge språk. Dette er i tråd med prinsippet om at strukturen i målspråket må tas med i betraktning når artiklene i tospråklige ordbøker utformes. Ikke desto mindre er det god grunn til å nærme seg konstruksjoner av typen *V+seg* på en systematisk måte og ikke overdrive antallet presentasjonsmåter. Vi har presentert en enkel typologi for *V+seg* i norsk som vi mener utgjør et godt utgangspunkt for behandlinga av disse konstruksjonene i tospråklige ordbøker. Typologien er basert dels på hvorvidt *V+seg* utgjør en leksikalisert enhet eller ikke, og dels på hvorvidt verbet har samme betydning brukt med *seg* som i andre konstruksjoner. På grunnlag av denne typologien opererer vi i NLO med tre ulike presentasjonsmåter, noe som etter vårt syn både er teoretisk velfundert og brukervennlig.

Litteratur

Ordbøker

- Bokmålsordboka* (2005): Boye Wangensteen (red.). 3. utgave. Oslo: Kunnskapsforlaget. <www.nob-ordbok.uio.no/perl/ordbok.cgi?OPP=&bokmaal=+&ord-bok=bokmaal> (september 2015).
- Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet* (1966–2016): Oslo: Det Norske Samlaget. <no2014.uio.no> (januar 2016).
- Norsk Ordbok med 1000 illustrasjoner* (2005): Tor Guttu (red.) 2. utgave. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Norsk riksmålsordbok* (1937–1995): Trygve Knudsen & Alf Sommerfelt (red.). Oslo: Kunnskapsforlaget.

- Nynorskordboka* (2006): Marit Hovdenak et al. (red.). 4. utgåva. Oslo: Det Norske Samlaget. <www.nob-ordbok.uio.no/perl/ordbok.cgi?OPP=&nynorsk=+&ordbok=nynorsk> (september 2015).
- SNRO (2003) = Valerij P. Berkov: *Stor norsk-russisk ordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Stor engelsk ordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget. <www.ordnett.no/butikk/engelskeordboker.storengelskordbok> (september 2015).

Annen litteratur

- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo (1997): *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Griškevičienė, Aurelija (2014): Jolly and less jolly challenges in working on the Norwegian-Lithuanian Dictionary. I: Ērika Sausverde & Ieva Steponavičiūtė (eds.): *Fun and Puzzles in Modern Scandinavian Studies = Scandinavistica Vilnensis* 9. Vilnius: Vilnius University, 27–40.
- Griškevičienė, Aurelija & Sturla Berg-Olsen (2012): A golden mean? Compromises between quantity of information and user-friendliness in the bi-directional Norwegian-Lithuanian Dictionary. I: Ruth Vatvedt Fjeld & Julie Matilde Torjusen (red.): *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress*. Oslo: Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo, 648–653.
- Neset, Tore & Trond Trosterud (2005): Ny norsk-russisk ordbok: Ei leksikografisk storhending. I: *Lexiconordica* 12: 273–284.
- Svensén, Bo (2004): *Handbok i lexicografi*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Aurelija Griškevičienė
dosent, hum. m. dr.
Senter for skandinaviske studier
Vilnius universitet
Universiteto 3
LT-09314 Vilnius
aurelija.griskeviciene@flf.vu.lt

Sturla Berg-Olsen
seniorrådgiver, dr.art.
Språkrådet
Postboks 8107 Dep
NO-0032 Oslo
sturla.berg.olsen@sprakradet.no